

Гладченко А.М., к. філол. н.,
Національна академія Служби безпеки України

ШЛЯХИ УТВОРЕННЯ ЧЕСЬКИХ НАЗВ КОЛЬОРІВ

У статті запропоновано розгляд формування в чеській мові лексико-семантичної групи кольороназв, утворених за колірною подібністю до плодів дерев та кущів. Висвітлюються питання походження та словотвору таких лексем.

Ключові слова: чеська мова, кольороназви, дендрономени, етимологія.

Тематична група слів на позначення кольорів та їхніх відтінків є одним із найдавніших, активно вживаних шарів лексики. Вивчення семантики кольороназв є актуальним як у теоретичному, так і в практичному плані. Адже колір – це важливий елемент опису та розрізнення об'єктів навколишнього світу. Особливістю групи слів на позначення кольору є те, що на відміну від інших об'єднань слів, вони мають безпосереднє співвідношення з екстралінгвістичною реальністю – колірним спектром і є складником мовної картини світу [Козак, 16].

На сьогодні число мовознавчих розвідок, які звертаються до словесних форм колористики, представлено працями лексикологів (Е. Рош Хайдер, Р. Мак Лорі, Г. Конклін, Н. Бахіліна, Ж. Соколовська, Н. Пелевіна, Г. Корбетт, О. Коваль-Костинська та ін.), семасіологів (А. Вежбицька, В. Москович, А. Висоцький, Н. Бахіліна, А. Брагіна, В. Фоміна та ін.), лексикографів (Б. Берлін, П. Кей, Ч. МакДеніел, Л. Маффі та ін.), фразеологів (О. Левченко, О. Дзівак, Н. Репнікова, З. Сафіна, О. Постовіт, Г. Сорохан та ін.), компаративістів (Г. Корбетт, Я. Девіс, В. Гак, І. Голубовська, О. Коваль-Костинська, І. Ковальська, В. Клоков, С. Кулінська, І. Гуменюк, Ф. Тугушева та ін.). Сучасні дослідники (зокрема Р. Фрумкіна, В. Кульпіна, М. Серов та ін.) зосереджують увагу насамперед на лінгвофілософських і лінгвоестетичних характеристиках колористичних номінацій, можливості їх співвіднесення з метафізичним пізнанням світу, здатності кольору ідентифікувати націоментальні виміри мовної свідомості [Шевченко, 234].

Об'єктом нашого дослідження є частина лексико-семантичної групи чеських назв кольорів, одиниці якої утворені від ботанічних номенів.

Відомо, що кольори поділяються на ахроматичні та хроматичні. До ахроматичних належать: білий колір – чеськ. *bílý*, сірий – чеськ. *šedý* та чорний – чеськ. *černý*. До хроматичних (основних) зараховують кольори, які виділяють у сонячному спектрі Ньютона, а саме: червоний – чеськ. *rudý (červený)*, оранжевий – чеськ. *oranžový*, жовтий – чеськ. *žlutý*, зелений – чеськ. *zelený*, блакитний – чеськ. *bleděmodrý*, синій – чеськ. *modrý*, фіолетовий – чеськ. *fialový*. Решта наявних кольорів є відтінками семи основних і становить вражаючу кількість – за даними вчених, близько десяти мільйонів. Безперечно, у жодній мові світу немає стількох назв, аби позначити усі існуючі відтінки кольорової гами.

Ядро лексико-семантичної групи кольоративів учені розглядають по-різному; значну їх частину становлять назви, спільні для більшості слов'янських мов. Як зазначає О.М. Дзівак, ті лексеми, які були успадковані від епохи спільнослов'янської мовної єдності, тепер уже втратили внутрішню форму, тобто з погляду сучасних носіїв мови є невмотивованими [Дзівак, 27]. До таких відносимо чеські назви *bílý, šedý, černý, rudý, žlutý, zelený, modrý*.

Більшість лексем, що позначають відтінки основних кольорів, утворено від назв реалій об'єктивної дійсності. Необхідність існування таких слів зумовлена змінами, які постійно відбуваються в житті людини. Збільшення загальних знань та можливостей людини призводять, у першу чергу, до зростання лексичного складу мови. У ситуації, коли використання назв кольорів не обмежується лише предметами та явищами живої і неживої природи, коли прагнення точніше передавати кольорові відтінки не знаходить необхідної кількості виражальних засобів, у мові з'являються нові слова на позначення кольорів та їх відтінків.

Усе різноманіття барв у свідомості мовців формується на основі стійких асоціацій з ознаками різних предметів та реалій навколишнього світу. Саме тому в процесі номінації кольорів використовують предмети (носії колірної ознаки), які усіма мовцями сприймаються однаково. Спробуємо підтвердити це на матеріалі чеських ботанічних назв. Так, відповідники чеських *oranžový* (від *oranž*) та *poterančový* (від *poteranč*) у значенні "оранжевий колір" знаходимо в більшості європейських мов, а саме: у слов'ян (укр. *оранжевий, помаранчевий*, рос. *оранжевый*, біл. *аранжавы*, пол. *oranż, potarańczowy*, серб. *нараџаст*, болг.

оранжев тощо), у іспанців (*naranjado*), англійців (*orange*), італійців (*arancia*), німців (*orange*) та інших. Усі наведені слова мають спільну мотивацію за назвою плоду апельсина (помаранча); свою колірну ознаку вони означають опосередковано, за допомогою назви плоду, якому властивий цей колір. У такий самий спосіб утворено і назви одного з відтінків жовтого – *citrónový* (укр. лимонний, лимоновий) та коричневого – *kávový* (укр. кавовий) кольорів. Вони теж у різних мовах мають спільну мотивацію – назви лимону та кави. Окрім уже згаданих *oranžový*, *pomerančový*, *citrónový* та *kávový*, до цієї групи кольоронайменувань належать також назви *olivový*, *višňový*, *třešňový*, *malinový*, *meruňkový* та інші.

Звичайно, не можна не враховувати того, що в чеській мові, як, зрештою, і в більшості інших, слова *oranžový*, *pomerančový*, *citrónový*, *kávový* є запозиченнями. Проте, як уже зазначалося, запозичення назв відбувалося одночасно із запозиченням плодів, тому зрозуміло, що мовці пов'язували відповідний колір з уявленнями про колір їх "еталонів".

З точки зору лінгвістичних досліджень кольороназв, основна відмінність між групою основних та, так би мовити, "другорядних" кольорів полягає в тому, що до розряду основних колірних номінацій належать ті, які здатні узагальнювати назви кольорів у певні групи, а саме: *bílý*, *šedý*, *černý*, *rudý*, *žlutý*, *zelený*, *modrý*. Такі барви здатні утворювати ряди назв відтінків. Якнайкраще усе це може бути проілюстроване на прикладі червоного кольору, адже саме він, як стверджують науковці, засвідчений у різних мовах найбільшою кількістю лексем. Н.Ф. Пелевіна, наприклад, зазначає, що науковці з різних галузей (і антропологи, і психологи, і мовознавці) помітили, що холодні кольори представлено в мовах значно меншою кількістю назв, аніж теплі: "Навіть у сучасних мовах з високорозвиненою системою лексики є сліди переваги у позначенні червоного кольору порівняно з синім... Серед термінів, які було вибрано з двох популярних книг із садівництва, тих, що позначають сині та блакитні кольори, виявилось лише 15... А от для червоного знайшлося близько 80 позначень, серед них вужькоспеціальні терміни на зразок *шарлаховий*, і складні, тонкі, часто порівняльного характеру, наприклад, *лососево-рожевий*, *темно-буряково-червоний*" [Пелевіна, 149].

У сучасній чеській мові спільне змістове поняття *rudý* (*červený*) виражають такі його відтінки, як *malinový*, *jahodový*, *třešňový*, *višňový*, *granatový*, *broskvový*, *meruňkový*, *oranžový* (*pomerančový*,

oranž), *rybízový*, тобто вони називають колір плоду відповідних дерев чи кущів.

Жовтий (*žlutý*) тон представлено відтінками: *meruňkový*, *citrónový*, *pomerančový*, *oranžový*, *broskvový*, *čajový*, *mimosový*, *olivový*.

Синій (*modrý*) тон представлено відтінками: *borůvkový*, *švestkový*, *šeříkový*, *zimostrázový*.

Зелений колір визначають відтінки: *olivový*, *pistáciový*.

Коричневий колір представлено відтінками: *ořechový*, *olivový*, *tisavý*, *kaštanový*.

На означення білого кольору вживають прикметник *jasmínový* (*jasmínová pleť*).

Цікаву особливість бачимо на прикладі відтінку *olivový*. У чеській мові зазначений відтінок співвіднесено одразу з кількома різними кольорами – *žlutý*, *zelený*, *černý*, *šedý*, *rudý* (*červený*), напр.: *olivově žlutý*, *olivově zelený*, *olivově žlutozelený*, *olivově černý*, *olivově šedý*, *olivově šedohnědý*, *olivově hnědý*, *olivově cihlový*.

Деякі відтінки, як *broskvový*, *meruňkový*, *oranžový* (*pomerančový*), належать одразу до двох тонів: червоного (*rudý*, *červený*) та жовтого (*žlutý*), а відтінок *olivový* – до п'яти: жовтого (*žlutý*), зеленого (*zelený*), чорного (*černý*), сірого (*šedý*) та коричневого (*hnědý*). Це пояснюється тим, що, як вказує О.М. Дзівак, система кольорів є безперервною і замкненою, тобто усі кольори пов'язані один з одним безперервними переходами, внаслідок чого один колір може бути переведений у будь-який інший; між колірними тонами не існує різких фізичних та психологічних меж [Дзівак, 25].

З точки зору носіїв мови, усі кольороназви поділяються на семантично вмотивовані та невмотивовані. Семантично вмотивовані назви точніше називають колір означуваних предметів та явищ, оскільки їх утворено від назв об'єктивних реалій. Це такі похідні назви як:

borůvka – *borůvkový*

čajovka – *čajový*

granát – *granatový*

jahoda – *jahodový*

malina – *malinový*

meruňka – *meruňkový*

pistácie – *pistáciový*

pomeranč – *pomerančový*

šeřík – *šeříkový*

třešeň – *třešňový*

višeň – *višňový*

mimosa – *mimosový*

oliva – *olivový*

citrón – *citrónový*

oranž – *oranžový*

švestka – *švestkový*

zimostráz – *zimostrázový*

rybíz – *rybízový*

kaštan – *kaštanový*

broskev – *broskvový*

Як бачимо, ці відтінки кольорів асоціюються у свідомості чеських мовців з конкретними предметами та їх кольоровим забарвленням.

Колірні асоціації з певними предметами стають основою для формування смислових відтінків кольоронайменувань. Назви, утворені за колірною подібністю до плодів дерев та кущів (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, citrónový, meruňkový, borůvkový, švestkový, olivový*), означають колірну якість опосередковано, їхня колірна семантика є вторинною (пор. *meruňková zmrzlina* та *meruňkové tapety; malinový kompot* та *malinový svetr; třešňová zahrada* та *třešňová barva; broskvový džem* та *broskvová sukně; oranžová kůra* та *oranžová pohovka; olivový olej* та *olivové záclony*).

За походженням назви, які вживаються в сучасній чеській мові на позначення кольорів і є похідними від назв плодів, можуть бути власне чеськими (переважно праслов'янського походження): *malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, meruňkový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimozelený*; та іншомовного походження: *oranžový, pomerančový, citrónový, kávový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový*.

Назви іншомовного походження в чеській мові стали результатом морфологічного засвоєння, діставши чеські прикметникові морфеми *-ový, -ová, -ové* (*oranž-ový, pomeranč-ový, citrón-ový*; з усіченням основи – *káv-ový, oliv-ový*).

Опосередковані назви кольорів, утворені за колірною подібністю до об'єктивних предметів, у цьому випадку фруктів та ягід, становлять відкриту систему, яка здатна поповнюватися новими лексичними одиницями, оскільки визначальним чинником у процесі номінації є асоціація з предметом, що має постійний, властивий йому колір. Поповнення групи назв відтінків основних кольорів новими лексичними одиницями відбувається за допомогою афіксального та основоскладального способів словотвору. Відіменникові суфіксальні утворення є одним із найпродуктивніших словотвірних типів прикметників чеської мови. Назви кольорів, похідні від конкретних іменників, творяться за допомогою не дуже поширеного, але продуктивного для зазначеної лексичної групи суфікса *-ový*: *malinový, třešňový, broskvový, oranžový, meruňkový, borůvkový, švestkový, kávový* тощо [Příruční mluvnice češtiny, 172].

Складні прикметники утворено способом основоскладання, наприклад, від основ двох прикметників утворено назви *bleděkávový, tmavovišňový*.

Прислівники, що вживають на означення відтінків кольорів, утворюються від прикметників за допомогою суфікса *-ě*: *broskvově, citronově, oranžově, pomerančově, jahodově, rybízově, mandlově, švestkově, olivově, šerikově, ořechově, zimosrtrazově, kaštanově, pistáciově, granatově, třešňově*.

Нерідко назви на означення конкретної колірної якості, тобто відтінку, у чеській мові утворюються шляхом поєднання прислівника з прикметником: *citronově žlutý, pomerančově žlutý, jahodově růžový, rybízově červený, mandlově bílý, švestkově modrý, olivově bílý olivově zelený, olivově cihlový, olivově hnědý, olivově černý, olivově šedý, olivově žlutozelený, olivově šedohnědý, olivově žlutý, šerikově modrý, ořechově hnědý, zimosrtrazově modrý, kaštanově hnědý, pistáciově zelený, granatově červený, třešňově červený*.

Вираження колірної ознаки відбувається не шляхом атрибутивного визначення, а за допомогою порівняння. Такі назви часто вживаються для опису зовнішності людини, наприклад: *oči jako borůvky, oči jako trnky, rty jako jeřabiny, tváře jako broskvičky, žlutý jako citrón* (лише стосовно обличчя) тощо.

Слід зауважити, що за значенням назви кольорів, утворені за колірною подібністю до плодів дерев та кущів, є відносними прикметниками, що перейшли до розряду якісних, тобто становлять групу відносно-якісних прикметників. Перехід до цього розряду відбувся внаслідок їх переносного (метафоричного) вживання (пор. *malinový kompot – malinový svetr; broskvový džem – broskvová sukně, oranžová kůra – oranžová pohovka, mimosová kytice – mimosová halena, kaštanový plod – kaštanové vlasy, zimostrázový keř – zimostrázová tapeta, ořechová zmrzlina – ořechový koberec* тощо). Отже, один і той самий прикметник (*malinový, jahodový, třešňový, višňový, broskvový, oranžový, pomerančový, olivový, rybízový, mimosový, pistáciový, kaštanový, borůvkový, švestkový, trnkový, ořechový, zimostrázový*) має значення як відносного, так і якісного прикметника.

Окремо варто згадати назву *oranž*. Деякі особливості відрізняють її від решти кольороназв ботанічного походження. Перш за все, це єдиний іменник, що належить до розглядуваної категорії назв кольорів. Назва кольору з'явилася за допомогою вторинної номінації від назви фрукта відповідного забарвлення – *oranž* "апельсин" [Вовк, 18]. Від *oranž* утворено дієслово – *oranžovět*, лише воно зафіксоване чеськими лексикографічними джерелами. Засвідчено дві, похідні від *oranž*, паралельні форми прикметників: *oranžový* та *oranžný*. Прикметник *oranžový* утворено

за допомогою продуктивного в зазначеній лексичній групі суфікса -*ову́*. Суфікс *-ну́*, що оформив прикметник *oranžnú*, для утворення інших кольороназв ботанічного походження не використовувався.

Таким чином, основою для формування частини кольоронайменувань у сучасній чеській мові є ботанічні назви. Зазначимо, що ті відносно-якісні прикметники, які вживаються на позначення відтінків кольорів і є похідними від назв плодів, утворено від власне чеських слів (як правило, праслов'янського походження) та слів іншомовного походження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Вовк В.Н.* Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации / В.Н.Вовк – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.

2. *Дзівак О.М.* Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О.М.Дзівак // Українське мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 25-31.

3. *Козак Т.* Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Козак Тетяна Борисівна; Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2002. – 32 с.

4. *Пелевина Н.Ф.* О соотношении языка и действительности (обозначение красного и синего цветов) / Н.Ф.Пелевина // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – М., 1962. – № 2. – С. 149-152.

5. *Шевченко Л.І.* Колористика в сучасному мовознавстві: традиційне і нове / Л.І.Шевченко, Д.В.Дергач // Studia Linguistica. – 2011. – Випуск 5. – с.234-235.

6. Příruční mluvnické češtiny / Kol. autorů Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masaríkovy univerzity v Brně. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, – 1997. – 800 s.

Гладченко А.Н., к. філол. н.,
Национальная академия Службы безопасности Украины

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИИ НАЗВАНИЙ ЦВЕТОВ В ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье предложено рассмотрение формирования в чешском языке лексико-семантической группы названий цветов, образованных на основе цветовой схожести с плодами деревьев и кустарников. Освещаются вопросы происхождения и словообразования таких лексем.

Ключевые слова: чешский язык, цветообозначение, дендронимы, этимология.

Gladchenko A.M., Cand.Phil.Sci.,
National Academy of the Security Service of Ukraine

FORMATION OF CZECH COLOR NAMES

This article presents consideration of the formation the lexical-semantic group of color names which are formed by color similarity to fruit trees and bushes in the Czech language. The issues of the words origin and derivation are highlighted.

Key words: *Czech language, color term, dendronomeny, etymology.*

УДК 81:22

Голубовська І.О., д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОВНИЙ ЗНАК У КОНТЕКСТІ КЛАСИЧНОГО І ПОСТКЛАСИЧНОГО ПІДХОДІВ ДО ПРОБЛЕМИ ПІЗНАННЯ

Статтю присвячено розгляду теоретичних положень, пов'язаних з новими підходами до дослідження природи мовного знака у контексті когнітивного антропоцентричного підходу до осмислення специфіки процесу семіозису. Поняття фігури спостерігача, запозичене з квантової механіки, розглядається на тлі біокогнітивної теорії мови чилійського вченого У. Матурани з проекцією на модуси усвідомлення сутності мовного знака, його денотативного і конотативного складників.

Ключові слова: *фізична картина світу, квантова механіка, фігура спостерігача, біокогнітивна теорія мови У. Матурани, знак, мовний знак, семіозис, суб'єктивістський підхід.*

У рамках цієї статті ми зробимо спробу розібратися в питанні про те, у який спосіб зміна світоглядних домінант у сучасній фізиці (панування у її царині постулатів квантової механіки) позначилося на дослідницьких підходах і осмисленнях у лінгвістиці початку ХХІ століття. Нас у першу чергу буде цікавити зсув у теоретичному осмисленні сутності мовного знака.

Тому для початку зробимо екскурс в історію науки, оскільки уявлення, які виформовувалися у її лоні, тривалий час зумовлювали картину світобачення не тільки науковців, а й пересічних громадян.